

професіоналізму, володаєт високим уровнем емоціональної саморегуляції, педагогического майстерства и креативности.

Article is devoted to theoretical research of essence of positive and negative thinking of the person and their influence on professional health of the teacher. It is considered personal features of the teacher which generate negative thinking.

Qualitative model of psuchological and pedagogical support of formation of positive thinking of the teacher in a context of improvement of its professional health is developed. Methods of psychological and pedagogical training on progress of effective interoperability and flexibke behavioral strategy in everyday situations, away self-control, self-improving technologies on progress of positive thinging of the teacher have been suggested.

Interrelation between positive thinking of the teacher and progress of its professionalism is tracked. It is establishet that the teacher with a high level of professionalism owns by a high level of omotional self-control, pedagogicalskills and creativity.

Статтю подано до друку 12.11.2013.

© 2013 р.

К. Волошина (м. Київ)

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Провідними питаннями наукових досліджень в галузі екологічної психології сьогодення є проблеми екологічної свідомості, зокрема майбутнього вчителя, ставлення до природи, а також впливу соціально-психологічних чинників, що зумовлюють становлення цього психічного феномену. Структура і зміст екологічної свідомості переважної більшості населення має відповідати тим екологічним проблемам, що стоять перед суспільством, але нажаль, цього не спостерігається, що призводить до екоруйнівних моделей поведінки особистості. Отже, розробка методів формування та розвитку екологозорієнтованої свідомості молоді є одним з провідних завдань екологічної психології та екологічної освіти, що допоможе гармонізувати відносини у системі «людина-довкілля». А саме постає необхідність впровадження принципу екологічності у проектуванні навчальних середовищ, професійної підготовки майбутніх вчителів з розвинутою екологозорієнтованою свідомістю [5].

Дослідження теоретичних засад екологічної свідомості особистості потребує розробки психологічних закономірностей, механізмів та методів діагностики, формування особистісного ставлення до природного довкілля, психолого-дидактичних принципів та методів екологічної освіти, екологічних освітніх технологій, соціально-психологічних тренінгів тощо. Основним завданням досліджень екологічної психології є розробка дефініції «екологічна свідомість», з'ясування генезису екологічної свідомості як психологічного феномену, психологічних механізмів його формування, розробки відповідних психолого-дидактичних методів.

Проблема подолання світової екологічної кризи повинна вирішуватися не тільки у нормативному та техногенному аспектах, але й у аспекті формування й розвитку екологозорієнтованої свідомості особистості, що є соціально-психологічним підґрунтям для процесу коеволуції людини (соціуму) й природного довкілля, формування цілісного гармонійного соціоприродного середовища.

Науковий підхід до формування екологічної свідомості особистості передбачає змістовно-структурний психологічний аналіз цього феномену, що ґрунтується на наукових доробках вітчизняних (О.В.Білоус, О.В.Грезе, Т.О.Євдокімова, І.В.Кряж, А.М.Льовочкіна, О.С.Мамешина, О.В.Рудоміна-Дусятська, В.О.Скребець, Ю.М.Швалб, І.І.Шлімакова та інші) та зарубіжних психологів (А.В.Гришин, С.Д.Дерябо, В.І.Панов, І.Е.Точило, В.А.Ясвін та інші), у яких досліджено дефініції, типологія, структура, функції, методи формування екологічної свідомості особистості тощо. Деякі аспекти екологічної свідомості майбутнього вчителя розглядаються у психологічному контексті у працях: А.В.Кічук, І.Е.Точило та у педагогічному контексті: В.І.Блінніков, Н.В.Грамадик, М.О.Ліджієва, І.В.Макрушина, С.В.Совгіра, Р.О.Турчаєва, М.В.Хроленко, Л.І.Фатєєва.

Водночас з огляду на важливість розв'язання проблеми світової екологічної кризи теоретичні засади дослідження екологічної свідомості майбутнього вчителя потребують подальшого розвитку. Метою статті є аналіз теоретичних засад соціально-психологічних підходів до формування екологічної свідомості майбутнього вчителя. Такий аналіз є необхідним кроком у пошуку ефективних, психологічно-обґрунтованих шляхів виходу з сучасної екологічної кризи засобами екологорієнтованої навчальної діяльності.

У контексті проблеми дефініції поняття „екологічна свідомість” досліджується та всебічно аналізується науковцями у різних аспектах: філософському, соціологічному, психологічному, педагогічному.

Відносини «людина-природа» науковці визначали поняттями «екологічне мислення», «природоохоронне мислення», «екологічна мудрість», які згодом були інтегровані в дефініцію «екологічна свідомість». У другій половині ХХ сторіччя суспільна думка дійшла висновку, що вирішення екологічних проблем має ґрунтуватися не тільки і не стільки на технологічному природоохоронному підході, а й на аксіологічному, що заснований на розвитку екологорієнтованої системи установок, цінностей, потреб, екологічного мислення та культури.

Свідомість з точки зору філософії є пізнавально-ціннісна форма соціального відображення взаємодії людини (суспільства) і природи, що представлена у вигляді ідеальних або реальних потреб та інтересів, що є активною і має діяльнісний та загальний характер. Розглядаючи зміст поняття «екологічної свідомості» у соціально-філософському аспекті, О.М.Варго [1] визначає його у широкому сенсі слова як процес формування світоглядних доктрин, що сприяють екологізації суспільства у всіх сферах (соціальній, економічній, духовній, політичній) з перспективою створення у майбутньому екологічного суспільства.

На думку російського соціолога В.В.Двойнева [3], природне довкілля є суб'єктом впливу на суспільство та індивіда, що спонукає розглядати екологічну свідомість з точки зору соціології як феномен масової, суспільної свідомості, яка являє собою сприйняття та усвідомлення індивідуальними і колективними суб'єктами життєдіяльності міського співтовариства навколишнього природного середовища, як партнера щодо соціальної взаємодії.

Під ноосферною екологічною свідомістю російський психолог О.І.Чердимова [10] розуміє знання законів розвитку біосфери і процесів, які в ній відбуваються, здатність передбачати результати своїх дій в природі й впливати на все, що відбувається у Всесвіті.

У контексті підходу групи російських вчених (С.Д.Дерябо, В.І.Панов, І.Е.Точило, В.А.Ясвін та ін.) найголовнішим у змісті поняття «екологічна свідомість» є сукупність структурних компонентів: екологічні уявлення, суб'єктивне ставлення до природи, зв'язки у системі «людина-природа», стратегії та технології взаємодії з нею.

Російський психолог А.В.Гришин морально-екологічну свідомість особистості трактує як складну структуру взаємопов'язаних когнітивних, мотиваційних, емоційних, вольових, ціннісних, духовно-моральних і рефлексивних характеристик особистості, що виражають її ставлення до навколишнього середовища і самої себе на основі відповідних знань, цінностей та мотиваційних установок. Ці характеристики визначають формування екологічно здорових і морально виправданих потреб, мотивів і звичок поведінки; дотримання здорового способу життя; подолання психологічних забруднень свідомості і вироблення стійкості до несприятливих впливів середовища; формування екологічного мислення, екологічного світогляду та морально-екологічної відповідальності особистості.

Екологічна свідомість вітчизняними вченими (А.М.Львовичкіна, О.М.Паламарчук, О.В.Рудоміно-Дусятська, В.О.Скребець, Ю.М.Швалб, І.І.Шлімакова та ін.) розуміється як феномен людської психіки з функцією відтворення природи, як буденна свідомість, що змістовно спрямована екологічними сенсами. До основних ознак екологічної свідомості відноситься: експліцитність (розгорнутість уявлень), імпліцитність (згорнутість уявлень) за рівнем саморефлексії, а також компліцитність (причетність людини до подій) за показником спрямованості. Саме через компліцитність можливе ефективне формування екологічної свідомості екоцентричного типу під час навчального процесу. Основними психологічними механізмами формування екологічної свідомості є: соціальні впливи, саморефлексія, внутрішній діалогізм, предметність, сфера переживань, психічні стани [7]. Психолог В.О.Скребець вважає, що предметом психолого-педагогічних технологій екологічної освіти повинні бути комплексні, інтегровані, міждисциплінарні наукові предмети природничого, соціально-педагогічного, еколого-психологічного та інших циклів. На основі цих знань потрібно формувати екологічного мислення, а інші складові екологічної свідомості (психічні стани, суб'єктивні оцінки, ціннісні орієнтації, досвід) необхідно віднести до компетенції екологічного виховання [7].

Вітчизняний психолог І.І.Шлімакова [11] розглядає екологічну свідомість «як рівень психічного відтворення особистістю навколишнього середовища і свого внутрішнього світу, який формується під впливом зовнішніх та внутрішніх психологічних чинників. Вона проявляється в світоглядних екологічних уявленнях, екологічних знаннях, екологічних цінностях, екоорієнтованій поведінці (причетній до середовища)» та має гендерну опосередкованість в усіх складових.

Педагог М.В.Хроленко [9] спираючись на вище перелічені підходи розглядає поняття екологічна свідомість майбутнього вчителя початкових класів як інтегративну, особистісно-професійну якість, що являє собою сукупність екологічних уявлень, знань, поглядів, переконань, емоцій, які відображають екологічні умови життя, відносини між людьми й природою в процесі регулювання системи «суспільство – природа», ставлення до природи, а також діяльність, яка спрямована на оптимальне вирішення проблем функціонування природи як цілісної системи.

Проблема типології екологічної свідомості посідає важливе місце у психологічних дослідженнях, оскільки ставлення особистості до природних об'єктів обумовлено її типом. Екологічна свідомість є історичною категорією, тому еволюція її типів обумовлена культурно-історичними реаліями.

Серед найбільш поширених підходів до проблеми типізації екологічної свідомості у соціально-психологічному контексті науковцями виокремлюється такі типи, що ґрунтуються на «центристській» концепції та пов'язані з домінуванням одного з трьох елементів: людини, природи або їх гармонійної взаємодії (О.В.Грезе, А.М.Львовичкіна, О.М.Паламарчук, В.І.Панов, О.В.Рудоміно-Дусятська, В.О.Скребець, О.І.Чердимова, І.І.Шлімакова, В.А.Ясвін та ін.), що відповідно

відображено у антропоцентричному, екоцентричному та природоцентричному типі взаємодії з довкіллям.

В.І.Панов [6] пропонує доповнити типологію екологічної свідомості синергетичним типом з позиції психології розвитку, коли екологічна свідомість формується у процесі набуття особистісного досвіду проживання єдності з природним об'єктом на чуттєвому, емоційному та особистісному рівнях взаємодії.

На думку російського педагога О.В.Гагаріна [2], завданню екологічної освіти відповідає формування екологічної свідомості у межах природозорієнтованої діяльності, для якого характерна рівновага антропоцентричних, екоцентричних та природоцентричних уявлень та установок з акцентом на екоцентричному типі.

Вітчизняний вчений Ю.М.Швалб [5] з метою подолання антропоцентричного підходу у ставленні до природного довкілля пропонує змістити акцент з поняття «подолання антропоцентризму» на поняття «подолання антропологічного егоцентризму», де парадигмальна настанова на використання має бути замінена парадигмою «раціонального природокористування».

На думку російського філософа В.П.Беркут на ґрунті соціально-філософських концепцій виокремлюється такі основні моделі сучасної екологічної свідомості: екооптимізм, екопесимізм, еконейтралізм, екоалармізм. Екоалармізм зумовлений змінами природного середовища в наслідок техногенного впливу, що викликає стурбованість людини і припускає прийняття необхідних заходів для запобігання екологічних загроз і участь в їх реалізації. Саме усвідомлення кліматичних змін як чинника становлення екологічної свідомості молоді за Р.Ю.Харітоновим [8] є відображенням моделі екоалармізму у сучасній психології.

Вітчизняний вчений В.О.Скребець стверджує [7], що екологічна дієздатність людини проявляється у спрямованості особистості до відповідної дії – екологічної диспозиції, як плану поведінки і діяльності, способу дії відносно тих або інших екологічно значущих цінностей. Біологічно адекватна, адаптивна екодиспозиція є екопсихологічною атрибуцією, що складає основу еконормативної поведінки. Проте, поведінка може бути й екодевіантною, найбільш поширеною формою якої є та, що в основі своїй містить совметральну екодиспозицію (схильність верхувати, приборкувати і підкорювати природу своїм цілям, потребам та інтересам). Протилежна їй совмісійна екодиспозиція проявляється як схильність покійно, підлегло плинати залежності природним силам і стихіям. Як бачимо, у такому соціоприродному підході совметральна екодиспозиція відповідає антропоцентричному типу екологічній свідомості, а совмісійна екодиспозиція – екоцентричному типу.

У результаті соціально-психологічного емпіричного дослідження щодо кліматичних уявлень як чинника розвитку екологічної свідомості молоді Р.Ю.Харітоновим виявлено наступні типи екологічної свідомості студентів вищих навчальних закладів [8]: екологічно активна, відповідальна особистість, що має ціннісне, відповідальне ставлення до природи, приймає відповідні рішення та дії (активно-авторитарна) і (активно-об'єктивна) та екологічно пасивна, індеферентна особистість, недостатньо поінформована, не має власних етичних, ціннісних ставлень щодо природи, кліматичних змін, безініціативна, безвідповідальна (пасивно-стереотипна) та (пасивно-індеферентна).

О.М.Варго [1] запропоновано такі типи екологічної свідомості у контексті соціально-філософського дослідження: зацікавлений (виникає у суспільстві, коли воно знаходиться в процесі становлення промислового виробництва і порушення природного середовища стають явними); тривожний (виявляється під час виникнення реальної загрози і її усвідомлення;

приспосувальний (становить розвинуту екологічну свідомість, яка дозволяє розширювати сферу власних оцінок в умовах нової екологічної реальності); об'єднуючий (виникає на стадії соціальної адаптації, при якій відбувається інтеграція набутого досвіду); екофільний (характеризується усвідомленням пріоритетності екологічних проблем, високим рівнем особистої відповідальності за долю природи і діяльну участь в її захисті).

Відповідно до різних підходів розуміння поняття екологічної свідомості особистості вченими будуються різні структурні моделі цього психологічного феномену, на ґрунті яких розробляються різні структурні моделі концепції її розвитку.

О. В. Гагарін [2] досліджуючи екологічну свідомість у межах природо-орієнтованій діяльності відповідно до змістовно-процесуальної моделі, виокремлює у компонентах екологічної свідомості такі компоненти: когнітивний, емоційно-вольовий, перцептивно-афективний, ціннісно-орієнтаційний і мотиваційно-поведінковий.

Російським науковцем В.В.Двойневим [3] подається структура екологічної свідомості, як багаторівневий конструкт, що складається із чотирьох компонентів: афективно-оцінний, когнітивний, поведінковий, соціально-нормативний.

На думку В.О.Скребця [7] екологічна свідомість є цілісний психологічний феномен, який вимагає активного відношення особистості до об'єктів соціоприродного середовища і має такі структурні компоненти: чуттєві уявлення та образи, переживання щодо категорій і явищ екологічної дійсності; екологорієнтовані цінності; індивідуальний та соціальний досвід взаємодії з довкіллям, якій зумовлює практичну діяльність – екодиспозиції (певний план поведінки, спосіб дій щодо тих або інших екологічно значущих цінностей: колаборативна, несесітивна, індиферентна, сумісйна, совметральна та гашенарна). У структурі екологічної свідомості знаходяться як чуттєві, так і раціональні атрибути соціального і культурно-історичного досвіду (соціальна регламентація, орудійна й знаково-символічна опосередкованість, суб'єктивна належність (індивідуальний онтогенетичний або суспільний досвід свого покоління), спрямованість на предмети та явища екологічної дійсності [3].

Підсумовуючі різні трактовки визначення поняття екологічної свідомості можна стверджувати що, науковці виокремлюють у цьому феномені три структурні компонента: когнітивна сфера, емоційна сфера, поведінкова сфера.

Систематизуючи теоретичні підходи в якості структурних компонентів екологічної свідомості ми виділяємо:

- когнітивний (світоглядне уявлення про образ природного світу, знання про механізми дії динамічної моделі екосистеми «людина-довкілля»);
- емоційно-ціннісний (суб'єктивне ставлення особистості до екологічної проблематики, компліцитність, формування системи соціоприродних цінностей, що зумовлюють екологічну відповідальність);
- поведінковий (практичні та вчинкові установки, стереотипи щодо стратегій та технологій у взаємодії з природним довкіллям - екодиспозиціями).

У понятійному апараті психології екологічної свідомості важливе місце посідає поняття функцій, які психологи трактують по-різному.

С.Д.Дерябо та В.А.Ясвін виділяють ряд психологічних функцій взаємодії особистості з природним довкіллям, що обумовлені певними потребами людини. Це забезпечує наявність відповідних мотивів (як усвідомлених, так і неусвідомлених) непрагматичної практичної діяльності особистості, пов'язаної з природними об'єктами: естетична функція, пізнавальна функція, функція

реалізації потреби в компетентності, функція реалізації етичних потреб, психотерапевтична функція, психофізіологічна функція, реабілітаційна функція, психокорекційна функція, виховна функція, функція спілкування [4].

Суттєвими функціями екологічної свідомості Р.Ю.Харітонов [8] вважає такі: аксіологічна (розвиток системи ціннісних орієнтацій особистості); споживча (структура потреб, у яких престиж і самооцінка людини не пов'язані лише із споживанням матеріальних благ); адаптаційна (створення і розвиток психологічної готовності прийняти перебудову суспільного життя з метою формування екологічного суспільства).

У контексті системно-динамічного підходу Т.М.Кулік до системи функцій екологічної свідомості студентів відносить відображувальну, проектувальну і регулятивну функції.

Узагальнюючи перелічені теоретичні підходи до проблеми дослідження, ми будемо розглядати екологічну свідомість майбутнього вчителя як особистісно-професійну якість, яка являється сукупністю екологічних уявлень, знань, соціоприродних цінностей, суб'єктивного ставлення до природного довкілля, відповідних стратегій та технологій взаємодії з нею на основі саморефлексії, що зумовлено впливами зовнішніх та внутрішніх соціально-психологічних чинників (впливів соціального середовища, у тому числі освітнього середовища, природного довкілля).

Література

1. Варго О. М. Екологічна свідомість як умова становлення екологічного суспільства : автореф. дис... канд. філософ. наук : 09.00.03 / О. М. Варго; Харк. ун-т Повітр. Сил ім. І.Кожедуба. — Х., 2006. — 17 с. — укр.]
2. Гагарин А.В. Природоориентированная деятельность учащихся как условие формирования экологического сознания : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Александр Валерьевич Гагарин. – М., 2004 – 304 с.
3. Двойнев В.В. Экологическое сознание городского населения: состояние и перспективы развития : диссертация ... кандидата социологических наук : 22.00.06 / Двойнев Василий Владиславович; [Место защиты: Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова].- Смоленск, 2009.- 136 с.
4. Дерябо С.Д. Экологическая педагогика и психология / С.Д. Дерябо, В.А. Ясвин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 480 с.
5. Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя: Колективна монографія – / За ред. Ю.М.Швалба. – К.: «Педагогічна думка», 2008. – 276 с.
6. Панов В.И. Экологическая психология: опыт построения методологии : Монография / Панов В.И. – М. – 2004. – 197 с.
7. Скребець В.О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи. Монографія / В.О. Скребець. – К. м: Видавничий дом "Слово", 2004. – 440 с.
8. Харітонов Р.Ю. Усвідомлення кліматичних змін як чинник становлення екологічної свідомості молоді : дис кандидата психол. наук : 19.00.05 / Роман Юрійович Харітонов. – К., 2010. – 178 с. 237с.
9. Хроленко М.В. Формування екологічної свідомості майбутніх вчителів початкових класів [Текст] : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Хроленко Марина Володимирівна ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. - К., 2007. - 20 с.

10. Чердымова Елена Ивановна. Социально-психологическое исследование модели соотношения экологической установки и экологического поведения школьников : Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 : Самара, 1999. – 176 с.
11. Шлімакова І.І. Психологічні умови формування екологічної свідомості школярів : гендерний аспект : дис... канд. психол. наук : 19.00.07 / Шлімакова Ірина Іванівна; Чернігівський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Чернігів, 2009. – 230 с.

В статье рассмотрены теоретические основы исследования экологического сознания будущего учителя. Проблема преодоления экологического кризиса должна решаться не только в нормативном и техногенном аспектах, но и в аспекте формирования и развития экологоориентованого сознания личности. Разработка методов развития экологоориентованого сознания молодежи является одним из ведущих задач экологического образования. С позиции разных подходов отечественных и зарубежных ученых обосновано понятие экологического сознания будущего учителя. Проанализирована проблема типизации экологического сознания, выявлены его структурные компоненты и функции.

The paper deals with the theoretical foundations of the study of ecological consciousness of the future teacher . The problem of overcoming the environmental crisis must be addressed not only in the regulatory and man-made aspects, but also in the aspect of the formation and development ekologoorientovanogo consciousness of the individual. Development of methods for the development of consciousness ekologoorientovanogo youth is one of the leading problems of environmental education. From the position of the different approaches of domestic and foreign scholars justified the concept of ecological consciousness of the future teacher . Analyzed the problem of typing, environmental awareness, revealed its structural components and functions.

Статтю подано до друку 14.11.2013.

© 2013 р.

І. О. Лапченко (м. Київ)

СТАН РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ГОТОВНОСТІ ДО ВИКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема готовності до здійснення професійної діяльності є однією з найактуальніших для української вищої освіти. Десятиліттями закріплювалася тенденція, згідно з якою наявність у фахівця вченого ступеня певної предметно-наукової галузі означає його компетентність у викладацькій діяльності.

Водночас не існує однозначного розуміння сутності готовності до викладацької діяльності, а відмінності у визначенні поняття «готовність до діяльності», що мають місце у різних авторів, свідчать про суперечливість існуючих точок зору, про неузгодженість процедур дослідження цього поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема готовності до професійної діяльності найбільш ґрунтовно й послідовно досліджувалася такими вченими, як К. Дурай-Новакова, М. Дьяченко і Л. Кандибович, В.Іванова, Л. Кондрашова, З. Курлінд, В. Моляко, О. Мороз, В.